

ЗУСИЛЛЯ УКРАЇНЦІВ КУБАНИ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТОЛІТЬ У КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ СФЕРІ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЗАПОЧАТКУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

УДК 37.014.25:94

Станіслав Пономаревський, кандидат філологічних наук, доцент, докторант
Інституту педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН,
м. Київ

ЗУСИЛЛЯ УКРАЇНЦІВ КУБАНИ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТОЛІТЬ У КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ СФЕРІ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЗАПОЧАТКУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

У статті окреслені зусилля українських громадських організацій і окремих осіб щодо створення умов для започаткування українського шкільництва на Кубані.

Ключові слова: освіта, національний, шкільництво, Кубань.

Лит. 9.

Постановка проблеми та аналіз актуальних досліджень. Актуальність звертання до проблеми становлення української освіти за кордоном, у тому числі в історичних аспектах, зумовлена інтенсивним розвитком процесів інтеграції суспільного життя, зростанням інтересу до порівняння освітніх показників. З іншого боку, процеси розбудови національної системи освіти вимагають неодмінного використання в теорії та практиці педагогічного досвіду українців – як тих, що споконвіку проживали на рідній землі, так і тих, які з різних причин будували свою освіту в інших землях, у тому числі у Росії. Ці наукові прогалини в контексті російського освітнього простору досліджували вітчизняні вчені І. Огієнко, С. Борецький, В. Рудницька, Г. Сенченко. На російських теренах проблеми початків українського шкільництва намагаються з'ясувати В. Бабенко, В. Чумаченко, М. Шапошников та інші. Однак їх зацікавлення, як правило, обмежуються найчастіше короткими відступами та посиланнями у контексті соціологічних, історичних, літературознавчих досліджень. У результаті передумови виникнення української освіти та школи в Росії залишаються на сьогодні маловивченими.

Метою нашої статті є віддзеркалення стану діяльності українських громадських організацій і окремих діячів-подвижників Кубані в напрямку започаткування національних шкіл на теренах Росії саме напередодні появи цих останніх після революційних змін 1917 року.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, у ХІХ столітті в Росії розпочалися розлогі процеси, пов'язані з обмеженнями і заборонами щодо українського слова на території імперії. Особливо гостро ці тенденції були спрямовані на освіту та шкільництво. Так, у 1862 році зачинилися безкоштовні українські недільні школи для дорослих на Наддніпрянщині. Одночасно

перестав видаватися просвітній науково-літературний журнал “Основа”. У 1863 р. циркуляр П. Валуєва заборонив видання підручників, літератури та книг українською мовою, відмовивши останній у існуванні на всіх рівнях. У 1864, а потім у 1874 рр. у Росії прийнято Статут про початкову школу, за яким навчання має проводитися виключно російською мовою. У 1870 р. з'явилися роз'яснення міністра народної освіти Д. Толстого про те, що кінцевою метою усіх освітніх завдань щодо неросійських народів повинно стати їх зросійщення. У 1876 р. цар підписав Емський указ про заборону ввозити на територію Російської імперії будь-які книги чи брошури, написані “малоросійським наріччям”, друкувати оригінальні твори та переклади українською мовою, влаштовувати сценічні вистави, друкувати українські тексти до нот та виконувати україномовні музичні твори. Одночасно увійшло в практику, щоб до України призначати за розподілом учителів-росіян, а вчителів-українців направляти на учительську працю в російські регіони, переважно до Петербурзького, Казанського й Оренбурзького округів.

Згадані заходи втілювалися й у конкретних прикладах: українських учених та педагогів М. Драгоманова, П. Житецького та багатьох інших звільнили з роботи за наукові праці з українознавчих дисциплін, а П. Лободоцького – лише за переклад одного речення з Євангелія українською мовою. У 1881 р. було заборонено викладання у народних школах та виголошення церковних проповідей українською мовою. У 1888 р. видано царський указ про заборону вживання української мови в офіційних установах. У 1892 р. обмежили переклади книг українською мовою з російської, а з 1895 р. головне управління у справах друку перестало видавати українські книги для дітей. 1905 року кабінет міністрів Росії відхилив прохання студентів Київського та Харківського

ЗУСИЛЛЯ УКРАЇНЦІВ КУБАНІ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТОЛІТЬ У КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ СФЕРІ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЗАПОЧАТКУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

університетів скасувати заборони щодо української мови. А протягом 1905 – 1912 рр. Міністерство освіти Російської імперії закрило 12 приватних гімназій, звільнило 32 директорів та 972 учителів, 822 учителів були переведені до інших шкіл за намагання запровадити у викладанні українознавчу тематику. У 1910 р. урядовим наказом обмежили діяльність усіх українських культурних товариств, видавництв, підтвердили заборону читати лекції українською мовою та створювати будь-які неросійські клуби, а наступного 1911 року вийшла постанова VII дворянського з'їзду в Москві про єдину допустиму російськомовну освіту й неприпустимість вживання інших мов у навчальних закладах Росії. У 1914 році під заборonoю виявилася уся українська преса, того ж року стала оприлюдненою доповідна записка полтавського губернатора фон Баговуга міністрові внутрішніх справ, у якій докладно характеризується ставлення імперської влади до української проблеми в цілому й значних обмежень щодо української освіти зокрема. У “Записці” у тому числі йшлося про те, щоб *“привлекать на должности учителей по возможности только великороссов; на должности инспекторов и директоров народных училищ назначать исключительно великороссов; всякого учителя, проявляющего склонность к украинскому, немедленно устранять; составить правдивую историю малорусского народа, в которой разъяснить, что Украина – это окраина государства в былые времена; установить обязательные экскурсии учащихся всех учебных заведений в Москву, Нижний Новгород и другие исторические местности, но не в Киев; совершенно не допускать общеобразовательных курсов для учащихся..., епархиальных наблюдателей за школами назначать исключительно из великороссов; обратить особое внимание на семинарии и ставить во главе их ректорами исключительно великороссов, удаляя других; учебный персонал должен быть исключительно из великороссов; за семинарии нужно взяться и искоренить гнездящийся в них дух украинства..., объяснить, что малорусский язык образовался путем полонизации в прежние времена русского языка..., доказывать необходимость великорусского языка как общегосударственного и литературного и что малорусский, как простонародный, не имеет ни литературы, ни будущности; вообще не допускать на разные должности людей, которые когда-либо хотя бы в отдаленном прошлом имели соприкосновение*

с украинским элементом” [3,1]. Це перелік лише основних урядових постанов і рішень цих часів.

У даних умовах будь-які реальні прояви української шкільної справи як на теренах України, так і у цілому на території Російської імперії, звісно, не могли мати місця. З іншого боку, заборони влади на українськість, послідовно виконуючись у столицях та центральних (європейських) регіонах, не завжди неухильно втілювалися у життя в більш віддалених губерніях гігантської імперії, особливо там, де український конгломерат історично утворював значні пласти місцевого населення. Саме в таких регіонах у останні роки ХІХ – на початку ХХ століть почали формуватися передумови майбутньої появи українського шкільництва в Росії. Вони склалися у процесах започаткування українських національних громад, різноманітних гуртків, мистецьких колективів (театральних труп, музично-культурних товариств тощо), асоціацій аматорів літератури, хорового співу, “просвіт”, декламаторських, бібліотечних і фольклорно-збиральницьких спілок.

Яскраво ці процеси заявили про себе на Кубані, тобто саме там, де пізніше й виникли перші українські навчальні заклади в Росії. Найбільш сприятливі умови для лібералізації українських просвітніх ідей на громадському рівні на Кубані склалися після революційних подій 1905 року. На той час у Катеринодарі вже існувало потужне проукраїнське інтелектуальне середовище, до якого входили відомі місцеві діячі – С. Ерастов, М. Дикарев, В. Скидан, Л. Мельников, А. Бигдай, Г. Концевич, О. Кошиць, Ф. Щербина, П. Короленко, М. Рябовол, Я. Жарко, І. Ротар, А. Белобородов, Л. Бич та інші. Частина з них стали засновниками кубанського відділення “Просвіти” [7]. Як вказує донецький дослідник Д.Д. Білий, установчі збори організації відбулися 26 серпня 1906 року в залі катеринодарської жіночої гімназії [2, 48]. На зборах були присутні 150 осіб, переважна кількість з яких уособлювала кубанську інтелігенцію, у тому числі вчителів і викладачів місцевих навчальних закладів. У головній доповіді зібрання, присвяченій історії України, Степан Ерастов розповів про національно-культурне відродження на українських землях, яке розгорнулося з початком ХХ століття, і закликав інтелігенцію Кубані долучитися до нього. При цьому основним напрямком діяльності було названо прагнення до переходу кубанських шкіл на українську мову навчання. На цьому ж засіданні було обрано раду товариства “Просвіта” (семеро осіб, головою ради став С. Ерастов), а також затверджено статут організації, в якому, зокрема,

ЗУСИЛЛЯ УКРАЇНЦІВ КУБАНІ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТОЛІТЬ У КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ СФЕРІ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЗАПОЧАТКУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

наголошувалося на тому, що *“товариство ставить перед собою за мету розповсюджувати просвіту на широкій демократичній основі, пробуджувати національну самосвідомість та підіймати національну культуру серед українців Кубанської області:*

1. Відкривати школи для видатних та здібних дітей, бібліотеки, читальні та книжкові стенди.

2. Видавати брошури, книжки, газети та листівки.

3. Організовувати зібрання, читання з рефератами та бесідами різноманітного змісту, переважно з питань, які торкаються України.

4. Організовувати гуртки для збирання, збереження та розвитку рідної пісні та музики.

5. Засновувати музеї для збереження предметів, які торкаються історії, етнографії, шкільної справи та природних відмінностей району.

6. Поширювати просвіту серед дорослих шляхом утворення недільних шкіл, вечірніх занять.

7. Для розвитку геніальності в українському народі надавати стипендії та допомоги...” [6, 1].

У сфері діяльності кубанської “Просвіти” планувалося проведення численних культурно-просвітніх заходів, зокрема організації музичних і театральних вистав, відкриття низки початкових українських шкіл у місцях компактного проживання українців, видання газет, освітніх і наукових часописів, книг, відкриття національних книгарень тощо, проте більшість зусиль організації наражалася на низку загальнодержавних і місцевих заборон. Усе ж кубанська “Просвіта” зуміла влаштувати в Катеринодарі та своїх п’ятнадцяти станичних філіях ряд публічних тематичних лекцій, пам’ятних вечорів, що широко висвітлювалися у місцевій пресі – газетах “Зоря” і “Кубанських обласних відомостях”.

Восени 1907 року кубанська “Просвіта” була заборонена відповідно до спеціальної постанови місцевого генерал-губернатора “Про закриття Кубанського просвітницького товариства за ухилення від програми та за протиправну діяльність філіалів” [6, 5]. Під час закриття центральної управи та філій проводилися обшуки та вилучення української літератури. Так, у станиці Каневській у активіста І.А. Овері, учителя місцевої школи, було вилучено брошуру Б. Грінченка “Об автономии Украины” [6, 5]. Заборонені українські видання були знайдені й у багатьох інших учасників організації.

Проте, всупереч заборонам, нелегальні осередки “Просвіти” продовжували й далі виникати та діяти на території Кубані – аж до початку 20-х років ХХ ст. Дореволюційна діяльність товариства значно вплинула на тенденції в українізації освіти у цьому російському регіоні. Зокрема, у травні 1907 року значною мірою під впливом закликів “Просвіти” у Катеринодарі відбувся Перший з’їзд учителів-українців Кубанської області, до резолюції якого було включено заклик до переходу шкіл на українську мову навчання. З’їзд вітав створення нового товариства українських учителів – “Шкільної просвіти”, яка, до речі, зіграла надзвичайно важливу роль у поширенні освітніх українознавчих процесів на кубанських теренах.

Перешкоди з боку царської влади, які чинилися щодо діяльності кубанської “Просвіти”, завадили їй вповні розвинути широку програму дій, але активна просвітня позиція організації все ж сприяла процесам формування українізаційних факторів на території регіону.

Важливою передумовою започаткування національного українського шкільництва на Кубані стали спроби розвитку книговидання. Перші зусилля в цьому напрямку були зроблені Степаном Ерастовим ще у 1896 році, коли в Катеринодарі побачила світ праця А. Кримського “Хто ж винен?”. За рік книга була перевидана в друкарні Ростова-на-Дону накладом у 1200 примірників. Одночасно там же 5-тисячним накладом був видрукуваний збірник оповідань Б. Грінченка. Цікавим фактом є те, що для пробудження інтересу до читання книг українською мовою серед кубанської молоді С.І. Ерастов запровадив звичай обдаровувати ними дітей на Різдво та Новий рік і малеча, почувши про незвичайні дарунки, хмарою сунула у святкові дні до будинку видавця. Пропаганду української книги в сільських районах Кубані проводили члени станичних філій “Просвіти”, а на великі сільські ярмарки, храмові та народні свята їх поширювали також спеціально підібрані й навчені С. Ерастовим “книгоноші”.

Відмітимо, що не менше вагомим чинником формування передумов української освіти у дореволюційній Росії стала літературна творчість рідною мовою, особливо з кінця ХІХ століття та у перші роки ХХ-го. Наприклад, на Кубані в цей період активізація літературного процесу виявилася настільки помітною, що відомий сучасний краснодарський літературознавець В.К. Чумаченко виділяє його в окремий український поетичний “срібний вік” [9, 211]. Він же наголошує, що “для вирішення національних

ЗУСИЛЛЯ УКРАЇНЦІВ КУБАНИ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧ. ХХ СТОЛІТЬ У КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ СФЕРІ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ЗАПОЧАТКУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ШКІЛЬНИЦТВА

завдань, які стояли перед Кубанню, необхідно [було] широке залучення у область молодих талантів з України, для яких тут спеціально підшукувалися вакансії. У результаті, на Кубані якийсь час жили та працювали Микола Вороний і Володимир Самійленко, Пилип Капельгородський і Михайло Обідний; назавжди осіли в Катеринодарі прозаїк В'ячеслав Потапенко, поет Яків Жарко і козачий драматург Гаврило Доброскок. Зусиллями С.І. Ерастова і його соратників у Катеринодарі та Ростові-на-Дону, починаючи з середини 1890-х рр., всупереч цензурним перепонам, виходять перші книги українською мовою. Справа розвивалася настільки успішно, що втікати у кубанські степи висловлював бажання І. Франко. Всерйоз розглядалася можливість переїзду на постійне мешкання на Кубань Лесі Українки. З кубанцями в активному листуванні перебували Б. Грінченко, М. Костомаров, О. Пчілка, А. Кримський, М. Лисенко, Д. Ревуцький” [9, 211].

Фактором, який у кінці ХІХ – на початку ХХ століть суттєво вплинув на формування українських освітніх процесів, стала традиція вшанування пам'ятних і ювілейних дат, присвячених видатним національним подіям і відомим особам. Особливого резонансу набували заходи, присвячені пам'яті Т.Г. Шевченка. Відзначимо, що традиції так званих “Шевченківських свят” з'явилися вперше в кінці ХІХ ст. в Україні у студентському середовищі як знак поваги до великого українського поета та подвижника, що постав символом національного свободолобства. Поступово образ Т. Шевченка у свідомості людей почав набувати значення знаку українськості загалом, поширився за межі інтелігентської еліти й увійшов до широкого народного розуміння та сприйняття своєрідним культом загальноукраїнської єдності.

Так, у Державному архіві Краснодарського краю збереглися документи, присвячені діяльності С.І. Ерастова у Новоросійську й серед них – заява на організацію Шевченківського заходу. С. Ерастов звертався у лютому 1912 року до місцевої комісії з облаштування народних читань з проханням “про дозвіл облаштування у Народному Домі 11 березня літературно-музичного вечора, присвяченого пам'яті Т.Г. Шевченка” [5, 13]. У заяві вказувалося, що прибутки даного заходу планується надіслати на спорудження монумента Т. Шевченку в Києві, оскільки з дозволу уряду Київська міська Дума та Полтавська губерньська земська управа оголосили про всеросійську передплату на цей

пам'ятник. С. Ерастов надав також програму вечора, яка включала: “читання біографії покійного поета, декламації пп. Жарко та Варваянко, вокальні номери у виконанні пані Тер-Степанової, хорові номери у виконанні змішаного хору під керівництвом Іващенко, живі картини на твори Т. Шевченка” [5, 13 зв.]. У 1914 році, за свідченнями дослідниці Т.Ю. Федіної, до 100-ліття з дня народження Т.Г. Шевченка тим же С. Ерастовим до міської управи було ініційоване клопотання “домовласників і мешканців м. Новоросійська” [8,199], в якому надзвичайно переконливо йшлося про те, що “духовному центру Чорноморського краю не можна не приєднатися до загальноросійського вшанування ювілею Великого Кобзаря, як тому, що великі письменники... належать усьому світові, без відмінності націй, так і тому, що окраїни Новоросійська, а також найближчі до нього станиці та поселення заселені переважно українським народом, драма життя якого й колишнє кріпацьке ярмо викликали найбільш потужній звуку на печальній кобзі Великого Кобзаря, ніжно люблячого нещасних і знедолених, який пристрасно закликав до справедливості” [1, 2]. У клопотанні С.Ерастова було перелічено цілий ряд заходів щодо широкого відзначення пам'яті Т.Г. Шевченка, на які міська управа відповіла повною згодою, що тільки підтверджує унікальність наполегливості та особистих рис С. Ерастова, спрямованих повсякчас на відстоювання українських національних інтересів на теренах Російської імперії. А саме було вирішено:

“1. Відкрити міську публічну бібліотеку імені Т.Г. Шевченка.

2. Перейменувати Мийсхакську вулицю у вулицю імені Тараса Шевченка.

3. Присвоїти 18-му початковому міському училищу найменування училища імені Тараса Шевченка.

4. Місце встановлення бюсту Т.Г. Шевченка на одній із міських площ або ж бульварі надати особам, які поставили дане питання, встановити такий бюст також у приміщенні майбутньої бібліотеки імені поета” [1, 37].

З досягненням даних завдань стає очевидним, що наступним рішучим кроком “просування” українофільських ідей, принаймні в Кубано-Чорноморському регіоні, логічно повинна була стати українська школа з національною мовою навчання, однак цього не сталося у зв'язку з початком Першої світової війни, події якої перемістили освітні зацікавлення на другий план.

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ВНЗ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Висновки. Отже, враховуючи цілеспрямовані зусилля, які вдалося здійснити у кінці XIX – на початку XX століть українським громадським організаціям, окремим активістам та подвижникам української справи, у 1917 році було досягнуто тієї головної мети, яку ставили перед собою українські мігранти в Росії багато десятиліть – створити на чужих теренах національну школу.

1. *Архив администр. г. Новороссийска.* – Ф. 2. – Оп. 1. – Д. 742. – Л. 1–37.

2. Білий Д.Д. *Малиновий клин. Нариси з історії українського населення Кубані* / Д. Білий. – К.: Україна, 1994. – 118 с.

3. Вірченко Н. *Документи про заборону української мови (XVII–XX ст.)* [Електронний ресурс] / Н. Вірченко. – Режим доступу до ст.: <http://anvsu.org.ua/index.files/Articles/Virchenko1.htm>

4. *Государственный архив краснодарского края (ГА КК).* – Ф. А 454. – Оп. 1. – Д. 3652. – Л. 5.

5. *ГА КК.* – Ф. А 727. – Оп. 1. – Д. 187. – Л. 13–13 об.

6. *ГА КК.* – Ф. 454. – Оп. 1. – Д. 3652. – Л. 1.

7. *Ерастов С. Спогади. Спомини кубанського українця* / С. Ерастов // *Пам'ятки України: історія та культура.* – 2005. – №3–4. – С. XVIII–XXXIV.

8. *Федина Т.Ю. О деятельности С.И. Эрастова в Новороссийске (по материалам деловой переписки)* / Т.Ю. Федина // *Україністика в Росії: історія, стан, тенденції розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* / За ред. Г.А. Скрипник. – Київ – Москва – Уфа: вид. Уфимської філії МДГУ, 2010. – 254 с.

9. *Чумаченко В.К. Украинская литература Кубани: проблемы генезиса, периодизации и основных жанрово-стилевых тенденций* / В.К. Чумаченко // *Україністика в Росії: історія, стан, тенденції розвитку (Матеріали міжнародної науково-практичної конференції)* / [За ред. Г.А. Скрипник]. – Київ – Москва – Уфа: вид. Уфимської філії МДГУ, 2010. – С. 117–127.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2011

УДК 378:13.81'243

Ольга Котенко, кандидат педагогічних наук,

завідувач кафедри іноземних мов і методик їх навчання

Педагогічного інституту

Київського університету імені Бориса Грінченка

ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ВНЗ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті розглядається проблема професійного становлення майбутнього вчителя іноземної мови в процесі навчання у вищому навчальному закладі. Окреслені основні напрями діяльності щодо мотивування майбутнього вчителя іноземної мови до стійкого професійного самовизначення.

Ключові слова: майбутній вчитель іноземної мови, освітнє середовище ВНЗ, професійне самовизначення, соціально-обумовлене самовизначення.

Лит. 5.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Соціально-політичні та економічні трансформації, що стали ознакою буденного життя нашої країни неодмінно впливають на різні сфери людського буття. Не залишається осторонь й освітня сфера, яка є віддзеркаленням спроможності суспільства відповідати тенденціям сучасності. Сьогодні однією з провідних функцій освіти є розвиток людини з гуманістичним світосприйняттям, здатної приймати соціокультурну ситуацію, визнаючи загальнолюдські цінності підґрунтям для формування світоглядної позиції.

Визначений Україною шлях інтеграції у європейський освітній простір зумовлює перегляд традиційних підходів до процесу освіти і потребує стрімких, глобальних перетворень у визначенні пріоритетних завдань для освітньої галузі, на всіх її рівнях. Серед таких провідних завдань системи

вищої освіти, зокрема, є процес гуманізації, гуманітаризації, індивідуалізації, диференціації, інтенсифікації, модернізації навчального процесу у вищих навчальних закладах (ВНЗ). Ключовою постаттю, від якої залежить можливість вирішення цих завдань, взагалі, і завдячуючи якій ці процеси стають ефективними, зокрема, є постать студента з усіма його об'єктивними та суб'єктивними характеристиками. Вирішення зазначених вище завдань знаходиться у площині досягнення провідної мети вищої освіти – професійному та особистісному самовизначенню майбутнього фахівця, відтак – успішній соціалізації особистості.

Проблема професійного самовизначення майбутніх вчителів іноземної мови в освітньому середовищі ВНЗ характеризується виявленням компонентів, які сприятимуть зростанню ефективності процесу професіоналізації